

Literatura 1

Literární komunikace

Přehled témat a terminologie

2. část

jaro 2016

Versologie

Versologie = teorie verše

Tvoří ji :

METRIKA –nauka o pravidlech a normách organizace verše (metru)

STROFIKA – nauka zabývající se druhy, skladbou a uspořádáním ustálených strofických útvarů

PROZÓDIE – nauka o rytmu a jeho specifickém využití ve verši

VERŠ = základní stavební jednotka básnického textu, většinou jeden řádek (X základní jednotka prozaického textu = věta)

Veršová promluva je členěna rytmicko-intonačně X uspořádání věty je závislé na gramatické normě

Rythmus = rytmická organizace verše, je založen na pravidelném opakování některého ze zvukových prvků (nejčastěji přízvučných a nepřízvučných slabik; počtu slabik; krátkých a dlouhých slabik)

- nejpodstatnější znak poezie (je i ve volném verši)

Tzv. **rytmický impulz** = očekávání, že po skupině rytmických jednotek určitým způsobem organizovaných bude následovat jednotka organizovaná stejně.

Rytmický impulz bývá záměrně narušován – dochází k tzv. **momentu zklamaného očekávání** s estetickým účinkem.

Metrum = ideální (abstraktní) schéma básnického rytmu. V konkrétních textech vždy dochází k nepravidelnostem – odklonům od metra.

Příklad nesouladu metra a rytmu (Toman, 1992):

Už je podzim, hnědá hlína

- u / - u / - u / - u

X x Xx Xx Xx

lepší se nám na paty

- u / - u / - uu

Xx x x X xx

A z modrého nebe zbylo

- u / - u / - u / - u

x Xxx Xx Xx

jenom Hance na šaty.

- u / - u / - uu

Xx Xx X xx

METRUM

RYTMUS

Stopa = nejmenší metrická jednotka

- tvoří ji skupina slabik, která vždy obsahuje rytmotvorný prvek – metrický přízvuk (důraz)

Metricky zdůrazněná slabika = **těžká doba**, teze -

Metricky nedůrazná slabika (slabiky) = **lehká doba**, arze ∪

Druhy stop:

TROCHEJ: - ∪ (Já mám čtyři kapsy / jsou to kapsy na psy)

DAKTYL: - ∪∪ (Koulej se, sluníčko, kutálej)

JAMB: ∪ - (Znám křišťálovou studánku, / kde nejhlubší je les)

Trochej + daktyl metrum sestupné

Jamb metrum vzestupné

V české poezii existují čtyři hlavní **PROZÓDICKÉ (veršové) SYSTÉMY**:

Sylabický (slabičný) - založený na opakování stejného počtu slabik (byl charakteristický např. pro folklórní básnictví)

Časoměrný – založený na střídání dlouhých a krátkých slabik (obvykle bez rýmů; uplatňovala se např. za NO)

Tónický – určující byl stejný počet přízvučných slabik

SYLABOTÓNICKÝ – založený na stejném počtu slabik a počtu i rozložení slovních přízvuků (typický pro českou novodobou poezii)

Tzv. **přesah** = neshoda mezi rytmickým a větným členěním ve verších, skladebný celek přechází je jednoho verše do druhého

Vydechni si, země, lemovaná

horami tam v modrém oparu! (F. Hrubín)

STROFA (SLOKA) = vyšší jednotka básnického textu, skupina nejméně dvou veršů pravidelně se opakujících, graficky zvýrazněný významový, rytmický a intonační celek

RÝM = zvuková shoda konců slov (slabik, hlásek) nebo slovních skupin na koncích rytmických řad (poloveršů, veršů)

Třídění rýmů:

- ze zvukového hlediska (vlastní rým, asonance; gramatický rým, rým štěpný, bohatý, rámové echo, absolutní rým, rým kalambúrní)
- podle přízvuku (rým mužský, ženský)
- podle rozložení ve verších strofy (rýmové schéma)

Vlastní rým – shodují se celé slabiky

Asonance – shodují se pouze koncové samohlásky

Rým gramatický – rýmují se koncovky týchž slovních druhů

Rým štěpný – kromě koncovky se rýmuje i část slovního kmene

Rým bohatý – shoduje se i tzv. opěrná souhláska před první rýmující se slabikou

Rýmové echo – jedno rýmující se slovo v sobě zahrnuje slovo jiné

Rým absolutní – tvořen slovy, která se zvukově shodují, ale mají jiný význam

Rým kalambúrní – shody se dosahuje přesmyčkou hlásek nebo slabik, hrou s mezislovními předěly

Rým mužský – metrický přízvuk je na poslední slabice verše

Rým ženský – metrický přízvuk je na předposlední slabice rýmujících se slov

RÝMOVÉ SCHÉMA:

aa bb ccsdružený

ab ab cd cd střídavý

abcb (abcd defe) přerývaný

abba obkročný

abc abc postupný

Literární žánry

ŽÁNŘ = souhrnný název pro určité skupiny literárních děl, které mají společné znaky
Žánr je výslednicí tematických, kompozičních a stylistických zevšeobecnění a má ráz ustáleného modelu.

Pro současnou literaturu je charakteristické prolínání žánrů, **žánrový synkretismus**.

Příklady *epických žánrů*: báje (mýtus), epos, kronika, legenda; novela, povídka, román aj.

Příklady *lyrických žánrů*: sonet, óda, elegie, epigram, pásmo, kaligram aj.

Příklady *dramatických žánrů*: tragédie, komedie, scénář

Literatura pro děti a mládež a její žánry

LPDM = tvorba určená nedospělým posluchačům (do 14-15 let)

Kromě základních **funkcí** (*estetické, poznávací a výchovné*) plní LPDM i další mimoestetické funkce - např.:

- *magickou*
- *fyziologickou*
- *etickou*
- *společenskou* } (*socializační*)
- *imaginativní*

LPDM tvoří **tři základní složky**:

- ***slovesný folklór*** (lidová slovesnost)
- tvorba ***neintencionální*** (četba mládeže)
 - původně určená jen dospělým čtenářům, která postupně přecházela do četby mládeže, a to:
 - vlastní volbou čtenáře nebo pedagogickým výběrem
 - díky záměrné úpravě děl pro dospělé (J. V. Pleva: Robinson Crusoe).
- tvorba ***intencionální***
 - určena dětem od zhruba 3 do 14/15 let
 - autor v ní uplatňuje tzv. dětský aspekt

ŽÁNRY LPDM (ŽÁNROVÉ OKRUHY) členěné podle věkových kategorií recipientů:

Dominantní žánry **předčtenářského** období:

Lidová a autorská poezie říkadlového typu (říkadlo, rozpočítadlo, hádanka, drobné umělé verše), literární adaptace lidových pohádek (kumulativních, didaktických, zvířecích a kouzelných, jednoduché příběhy z dětského života, umělecko-naučné knihy, leporela, knížky-hračky, obrazové publikace, omalovánky, loutkové hry.

Typické žánry čtenářského období *mladšího školního věku*:

Lidová a autorská poezie (verše říkadlové, nonsensové, lyricko-epické), lidové a autorské pohádky (zvířecí kouzelné, novelistické, nonsensové), příběhová próza ze života dětí (často s prvky pohádky), dobrodružné a detektivní prózy pověsti, bajky, umělecko-naučná literatura.

Typické žánry *staršího školního věku*:

Dobrodružná a vědeckofantastická próza, příběhová próza ze současného života dětí a mládeže, próza s dívčí hrdinkou, literatura faktu (cestopis, populárně naučné knihy, encyklopedie)

Folklórní žánry:

1. Společné dětem a dospělým

Přísloví

Pořekadlo

Pranostika

Lidová píseň

2. Původně určené dospělým

Zaříkadlo

Báje, pověst, pohádka a bajka

Koleda

3. tvořené dospělými pro děti

Lidové říkadlo (pragmatické, zábavné, nonsensové)

Hádanka

Ukolébavka

4. Tvořené dětmi

Rozpočítadlo, škádlivka, dětská hra (jako dramatický útvar)

Autorská poezie pro děti

Lidová pohádka a její typologie:

1. Pohádka ***kouzelná (fantastická)***

Varianta: pohádka démonická

2. Pohádka ***zvířecí***

Zvláštní typy určené k výchově dítěte: pohádka pěstounská (didaktická), kumulativní

3. Pohádka ***novelistická***

Podtyp: pohádka anekdotická (žertovná)

4. Další typy:

Pohádka *mytologická*

Pohádka *legendární*

Typy pohádek autorských (ve vztahu k jejich vývoji):

Animistická (se zvířecím hrdinou)

Biologická

Parodijní

Novelistická

Sociální

Civilizační

Nonsensová (nonsensová-imaginativní)

Pohádka propojující reálný příběh s fantastickými a snovými motivy

Příběhová próza ze života dětí

Řada žánrových typů a forem.

Využívá postupů a prvků jiných žánrů.

Povídka – prozaický žánr krátké nebo střední epiky, má jednoduchou fabuli, přehlednou kompozici, ztvárňuje významnou událost ze života jednotlivce nebo skupiny, často se uplatňuje i popis i dějová epizoda.

Novela – soustřeďuje se na jeden poutavý, dramaticky vyhrocený příběh, směřuje k výraznému závěru, zpravidla jsou potlačeny popisné složky a epizody

Román – žánr velké epiky, zobrazuje řadu postav, událostí, situací a vztahů, fabule je rozvětvená, objevuje se řada epizod

Bajka

Krátké prozaické nebo veršované vyprávění jednoduchého alegorického příběhu, v němž vystupují antropomorfizovaná zvířata (rostliny, věci i lidé) a které zpravidla směřuje k mravnímu ponaučení.

Pověst

Kratší prozaický útvar folklórní epiky, s jednoduchým dějem, jednou zápletkou. Na rozdíl od pohádky vychází z historicky doložených reálií (místo, událost, osobnost), vyskytují se v ní kouzelné prvky.

Typy pověstí:

Lidová	X	Umělá
Místní	X	Historické
Etiologické		
Erbovní a rodové		
Vyprávění ze života (o lidech)		
Démonické		
O hradech a zámcích		

Próza s přírodní tematikou

Typy:

Antropomorfizační zobrazení přírody (zvířecích postav), do kterého se promítá vnitřní a vnější svět člověka.

Zobrazení skutečných přírodních reálií, vztahu člověka k přírodě a její poznávání.

S věkem recipientů ustupují antropomorfizační prvky.

Dobrodružná próza

Klasický typ dobrodružné prózy s řadou žánrových variant (pirátský, detektivní, robinsonády, indiánky, mayovky...).

Novější typy dobrodružné prózy – chlapecké romány, prázdninová dobrodružství, cestopisné prózy, sci-fi...

Existuje řada přechodných variant.

Umělecko-naučná literatura

Věcné poznatky jsou sdělovány s větší mírou uplatnění beletrizačních prostředků (příběh, přítomnost literární postavy, dialogu, fantastických prvků, obrazných pojmenování apod.).

Člení se zpravidla podle obsahového zaměření (tematiky).

Prostředky literární komiky

Jazyková komika:

Zejména hravé, dvojsmyslné, stylově nepatřičné užívání slov, komické novotvary, slovní hříčky apod.

Situační komika:

„Svět naruby“ – nepoměr postav, zkreslení proporcí, nečekané zvraty situace (gagy)...

Parodijní komika:

Zesměšňující nápodoba slovesné předlohy.

Hodnocení, smysl a interpretace literatury

Otázky kritérií hodnocení (umělecké hodnoty) literatury nejsou (nemohou) být řešeny jednoznačně.

Za **obecná kritéria** (znaky) **umělecké hodnoty** se zpravidla považují:

Komplexnost – významové bohatství, hloubka

Výraznost – přesvědčivost, tvůrčí zápal

Původnost (originalita) – objevnost (jinost)

Interpretace jako cesta ke smyslu.

Interpretace je proces, při němž se zaměřujeme na specifičnost literárního sdělení.

Sledujeme **smysl** (významy, dominantní myšlenky) textu i **prostředky**, jimiž autor sdělení smyslu dosáhl.

Součástí interpretace je tedy **analýza literárních prostředků** (v jejich komplexnosti a jednotě, funkcích a vzájemných vztazích) – tedy zjišťování „jak je text udělán“ – a výsledkem má být **hlubší pochopení jeho smyslu**.

Konkrétní interpretační postupy se liší podle jejího cíle, smyslu, účelu, subjektu interpreta, podmínek apod. (interpretace vědecká X interpretace didaktická)

Použitá literatura:

Hrabák, J. *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973.

Hrabák, J.- Štěpánek, V. *Úvod do teorie literatury*. Praha: SPN, 1987.

Jedličková, A. *Ke komu mluví vypravěč?* Jinočany: H&H, 1993.

Peterka, J. *Teorie literatury pro učitele*. Praha: PdF UK, 2006.

Toman, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: PdF JU, 1992.